

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
YAYINLARI

DIYANET DERGİSİ

DİNİ, İLMİ, EDEBİ ÜÇ AYLIK DERGİ

1983

TEMMUZ - AĞUSTOS - EYLÜL ● CİLT : XIX - SAYI : 3

FUZÛLÎ'YE GÖRE İLİM VE ALLAH'I BİLMEK

Dr. Mehmet BAYRAKDAR

« علم بحریت کزان میکرده
گهر معرفت خلق حامل
رتبه علم زانا تیان یرسی
لذات علم چه داند جاهل »

Büyük şair Fuzûlî, gerek şiirlerini topladığı ve gerekse nesirlerini topladığı kitaplarında kendisinin oldukça geniş bir tasavvuf, felsefe ve kelâm kültürüne sahip olduğunu yansıtır. İşlediği konuları bu üç disiplinden birine göre neticelendirmiştir. “Matla’ al-İ’tikâd” adlı eserinde daha çok bir mütekelim ve filozof olarak görünür ise de, başta Dîvan’ları olmak üzere diğer eserlerinde bir mutasavvıf olarak görünür. Fakat O, daha çok şair bir mutasavvıftır ve bu yönüyle ün salmıştır.(1)

Burada biz, O’nun ilim ve Allah’ı bilme hakkındaki düşüncelerini gücümüz yettiği ölçüde ele almak istiyoruz.

Önce ilmin tarifini görelim. Fuzûlî, “Matla’ al-İ’tikâd” adlı eserinin hemen birinci bölümünün başlangıcında ilmin tarif ve çeşitlerini

birçok filozof ve kelâmcılara göre, onların isimlerini zikretmeksizin sayar-döker. İlim ile ma’rifet arasındaki yine onlara göre farkları belirtir. Burada kendisine göre ilmin bir tarifini göremiyoruz. Fuzûlî orada ilmin en geniş manada câhiliğin zıddı olduğunu söyler.(2) Nevarki biz O’nun “Rind ü Zâhid” adlı eserinde ilmin şöyle bir tarifine rastlıyoruz: “İlim,

« علم روحیت که از فیض نفس مرشد پیور

mürşid bir Pir’in nefsinden coşan rûhlıktır.”(3)

- (1) Fuzûlî, Rind ü Zâhid, Hazırlayan: Kemâl Edîb Kürkçioğlu, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Yayınları, No: 108, Ankara, 1956, s. 10.
- (2) Bkz. Fuzûlî, Matla’ al-İ’tikâd Fî Ma’rifat al-Mabda’ va al-Ma’ad, Önsözle ve notlarla nesreden: M.b. Tavîr al-Tancî, Ankara, 1962, s. 5.
- (3) Fuzûlî, Rind ü Zâhid, s. 10.

Şüphesiz böyle bir tarif bize "ilim, ancak mâsum bir İmamın dedikleri" olarak tarif eden İmâmiyye veya Tağlimiyye'nin bu konudaki sözlerini hatırlatır. Ancak biz bu tariften hareketle Fuzûlî'nin bir İmâmî olduğunu söyleyemeyiz. Zaten ilmi bu şekilde tasavvufî bir açıdan tarif eden sadece bu fırkalar değildir. Gerçek ilmi ârif ve velilere has kılan İmâmî ve Ta'limî olmayan mutasavvıflarda vardır.

Görüldüğü gibi Fuzûlî, gerçek ilimden daha çok hissedilir varlıkların bilgisi değil de, Allah'ın ve rûhî varlıkların bilgisini anlar. Zaten O'nun ilim ve ma'rifeti aynı kabul ettiği, böyle bir ilim anlayışının sonucudur. Evet, O'na göre ilim ile ma'rifet aynı şeydir.⁽⁴⁾ Cehâletin karşısında her ne kadar ilim ile ma'rifet aynı şey iseler de, Fuzûlî, ma'rifeti Allah'ın Zâtı ve Sıfatlarının bilgisi, ilmi ise diğer İlâhî şeylerin ve gayri İlâhî şeylerin bilgisi olduğundan, ma'rifeti ilimden üstün sayan bazı Ehl-i Keşf'in zıddına, ilmi ma'rifetten daha da üstün kabul eder ve daha şerefli sayar. Zira böyle bir kabul edilmiş ona göre, şer'î hükümlerin dış görünüşüne daha uygundur.⁽⁵⁾

Yukarıda gördüğümüz gibi her ne kadar ilim bir mürşidden öğrenilir ise de, Fuzûlî, diğer yönden ilim öğrenmenin kaynağı olarak akıldan kabul eder.⁽⁶⁾ Ve hatta Allah'ı bilmemenin yollarından biri olarak da "akıl yolu" olduğunu söyler. "Allah kudreti ile insanları yaratmış ve Kendisini bilmeleri için onlara akıl vermiştir." görüşüne katılır.⁽⁷⁾ Böylece Fuzûlî, sanıldığı kadar bir "Bâtî-

nî" irrasyonalist değil, aynı zamanda akılcıdır; akla değer verir. Özellikle görünür âlemin bilgisi için akıl bilgi edinme kaynağı ve aracıdır.

Fuzûlî yine Matla' al-İ'tikâd'ında ilimlerin taksiminden ve sınıflarından bahseder. Tancî'nin de belirttiği gibi İbn-i Sînâ'nın Aksâm al-'Ulûm al-'Akliyya⁽⁸⁾, sında verdiği sınıflamaya benzer sınıflamaları zikrettiği gibi kendilerine göre ilim önce ikiye ayrılır:

- 1) Dünya işleri ile ilgili olan ilim,
- 2) Din işleri ile ilgili olan ilim.⁽⁹⁾

Fuzûlî bunları da kendi aralarında bölümler:

Din işleri ile ilgili olan ilimlerin kısımları şöyledir:

- a — İ'tikâdlarla ilgili ilimler,
- b — İbâdetlerle ilgili ilimler.⁽¹⁰⁾

İ'tikâdlarla ilgili ilimler ise kendi arasında ikiye ayrılır:

- 1 — Allah, Vâcib ile ilgili ilim,
- 2 — Mümkün ile ilgili ilim.⁽¹¹⁾

Vâcib ile ilgili ilim de kendi arasında şu şekilde ikiye ayrılır:

- a) Zât'ı ile ilgili ilim,
- b) Sıfatları ile ilgili ilim.⁽¹²⁾

(4) Bkz. Fuzûlî, Matla' al-İ'tikâd, s. 5.

(5) Bkz. Fuzûlî, a.g.e., s. 7.

(6) Fuzûlî; a.g.e., s. 7.

(7) Fuzûlî; a.g.e., s. 64.

(8) Bkz. İbn-i Sînâ; Aksâm al-'Ulûm al-'Akliyya, s. 225.

(9) Fuzûlî; a.g.e., s. 9.

(10) Fuzûlî; a.g.e., s. 9.

(11) Fuzûlî; a.g.e., s. 9.

(12) Fuzûlî; a.g.e., s. 9.

Diğer bir yolla Fuzûlî ilmi ikiye ayırır:

1) Asıl olarak dünya işleri ile ilgili, fakat dolaylı olarak âhiret işleri ile ilgili ilimler; çiftçilik, terzilik, marangozluk ilimleri gibi,

2) Asıl olarak âhiret işleri ile ilgili, fakat dolaylı olarak dünya işleri ile ilgili ilimler; aklı, nakli, dinî ilimler gibi.⁽¹³⁾ Gerçekte ilimler arasında kayda değer katagorik bir fark yoktur.

İlimlerin bu şekilde Fuzûlî'ye göre taksimlerini gördükten sonra, ilmin değerine geçebiliriz. İlimin ahlâki, gerçekçilik, ahlâki ve faydacılık ve pratik değerlerinden bahsedebiliriz. Fuzûlî ancak ilmin faydacılık değeri üzerinde çok durur. Bu faydacılık da iki yönden ele alınır. Biri, ilim sahibini iyiye, faydalı şeyleri elde etmeye götürür ve onların elde edilmesinde bir vasıtaadır. Bu ilmin pozitif faydacılığıdır. Bunun için Fuzûlî "Ey hiçbir kâr temin etmeden ticaret etmek isteyen adam, bu iş için ilim sermayesinden daha iyi sermaye olamaz."⁽¹⁴⁾ İlim her iş için en iyi ve yeter bir delildir: "Câhil kemâl-i 'ilm bes burhân sana" denir.⁽¹⁵⁾ Aynı şekilde ilim bizi Allah'ı bilmeye ve O'nun aşkına da götürür ki, bu, Fuzûlî'ye göre ilmin en güzel gayesi ve faydasıdır; bu noktada ilim aşk karşısında bir "Kil u Kâl" mertebesinde kalır.

"İşk imiş her ne var âlemde

İlim bir kil u kâl imiş ancak."⁽¹⁶⁾

İkincisi, ilmin negatif olan faydacılığıdır. Herne kadar ilim kendinde bizzat iyi ve güzel ise de, ilim sahibinin onu kullanma şekil ve gayesine göre ilim "kötü" bir şey hâ-

line dönüşebilir. Bunu ifade için Fuzûlî:

"Hile için 'ilim ta'lim eden müfsidele

Katl-i 'âm için verür cellâda tiğ-i âb-dâr."⁽¹⁷⁾ der. Aynı şekilde Fuzûlî şunu da ilâve eder:

"Her ne tezvîr etse ehl-i ceahl ara olmaz sebât

Mekr-i ehl-i 'ilmdür asl-ı fesâd-ı ruzigâr."⁽¹⁸⁾

Görüldüğü gibi Fuzûlî ilmi kötüye kullananlardan yakınmaktadır. İlim, iyiliğin kaynağı, iyi ile kötüyü ayırd eden ölçü ve araç olmasına rağmen ilimle kötülük yapılabiliyor. Çünkü kötüyü işlemenin sebebi Fuzûlî'ye göre sadece ve sadece ilim karşısında "inat" tır. "Kötülük yapmak, onun önceden bilinmesine bağlıdır. Kötülük ise, kişinin noksanlığının sebeplerinden biridir. O halde sadece bilmek, nasıl olgunluk sebeplerinden sayılabilir?" diyen görüşü tenkideden Fuzûlî' bunun böyle denilemeyeceğini söyler ve "çünkü iş akla râcidir. Akıl, bile bile kötülük yapmaya niyetlenince, ondan kendisini sakınması gerekir. Bu sakınmadan

(13) Fuzûlî; a.g.e., ss. 10-11.

(14) Fuzûlî; Farsça Dîvan, 60/5, Çeviren: Ali Nihat Tarlan, M. E.B., İstanbul, 1950 s. 40.

(15) Fuzûlî; Türkçe Dîvan, VI/2, Hazırlayan ve transkribe eden: Ali Nihat Tarlan I. cilt, İstanbul, 1950, s. 4.

(16) Fuzûlî; Türkçe Dîvan, 12/2, I. cilt, s. 217.

(17) Fuzûlî; a.g.e., 7/2, I. Cilt, s. 216.

(18) Fuzûlî; a.g.e., 7/3, I. cilt, s. 216.

kaçınmak ise, kötülüğün bilinmesiyle ilgili olmayıp, doğrudan doğruya inattan ileri gelir.” der.(19) Kötü-yü önceden bilsek de, ilim onun iş-lenmemesine mani olamamaktadır.

İlim elde etme yolları konusunda Fuzûlî hiçbir orijinal fikir beyan etmez. O, ancak kendinden önceki fel-sefi ve kelâmî görüşlerin kısa bir ta-rihçeleri ile, özet olarak onların açık-lamasını yapmakla yetinir.(20)

Burada şunu da ilâve etmek yerinde olur ki, Fuzûlî'ye göre, yani O'nun ilimde ahlâkçılığına göre, il-mi öğretmek ve yaymak, aynı za-manda bir vazifedir. Bu konuda O, Molla Câmî gibi, şu hadîse dayanır: “Bilginin esirgenmesi helâl olmaz.” Fuzûlî, bu hadîsi ve Molla Camî'nin;

ای گرا نمایه مرد دانشور که ترا علم دین بود معلوم
مستعد را ازان مشوامع مستحق را ازان مکن محروم

bu beytini şöyle tefsir ve tercüme eder:

“Ey olan vâkıf-i dekâyık-i dîn,
İtme hisn-i cessedde habs-i 'ulûm.
Müste'iddim olmagil mâni',
Müstahikkini itmegil mahrûm.”(21)

Aynı şekilde, bir başka yerde Fu-zûlî aynı şeyi şöyle ifade eder:

“Cihân ehline tâ esrârı 'ilmun kalma-
ya mahfi.”(22)

Böylece Fuzûlî'nin ilim ta'rif ve anlayışını kısa olarak anlatmaya ça-ıştıktan sonra, Allah'ı bilme ve Al-lah'ın bilgisi konusuna gelelim.

Fuzûlî'ye göre birbirlerinden sa-dece ilim dereceleri ile ayrılan insan-lar, yine O'na göre, Allah'ı bilmeleri,

o yolda çaba harcamaları zorunlu-dur.(23) Zaten İslâm akidesinde de belirtildiği gibi, Fuzûlî'ye göre de yaratılışın, özellikle insanın esas ga-yesi, Yaratıcı'sını, Vâcib el-Vücûd o-lan Allah'ı bilmektir. “Ey Tanrı biz Sen'i tanımak için yaratıldık.”(24) O halde yaratılma, Yaratıcı'yı bilmek içindir.

Fuzûlî'ye göre, insan için Allah'ı bilmenin bu gerekliliği hem akıl, hem de nakil yolu ile sâbittir. Nakil yolu ile gerekliliği, Fuzûlî şu âyet meâlin-den çıkarır: “Ben cinleri ve insan-ları ancak Bana ibâdet etsinler diye yarattım.”(25) Fuzûlî, âyette ibâdet etmek mânâsına olan fiilin el-İbâde kökünü bilmek el-Ma'rife sözüyle tefsir ve te'vil eder:(26)

العبادات هي معرفة

Ne var ki böyle bir te'vil Fuzûlî'den önce de yapılmıştır ve İbn-i Abbas'a atfedilmiştir.(27) Bu te'vil ne ka-

(19) Fuzûlî; Matla' al-İ'tikâd, s. 9.

(20) Bu konu için bkz. a.g.e., ss. 11-13.

(21) Fuzûlî; 40 Hadîs Tercemesi, Hazırlayan: Kemâl Edip Kürk-çüoğlu, M.E.B., İstanbul, 1951 s. 27.

(22) Fuzûlî; Türkçe Dîvan, IV/6, I. cilt, s. 3.

(23) Fuzûlî; Matla' al-İ'tikâd, s. 7.

(24) Fuzûlî; Fasça Dîvan, s. 221.

(25) Kur'an, Zâriyât, 56.

(26) Fuzûlî; Matla' al-İ'tikâd, s. 8.

(27) Tancî, kelimenin bu şekilde tef-siri Risâlâ al-Kuşeyri'de İbn al-Abbas'a atfedilir, der (Matla', dipnot, 2, s. 8). Halbuki biz a-raştırmamızda bu Risâlede gö-remedik. Ne var ki, kelimenin bu şekilde tefsirinin Mücâhid'in İbni Abbas'a atfettiğini Kurtu-bî'nin tefsirinden öğreniyoruz. Bkz. Kurtubi; Tefsir, C. 17, Mı-sır, 1967, s. 55.

dar güzel, zira ilim ve marifet, bahislerinde ibadetle eş görülmüştür.

Fuzûlî'nin insanın Allah'ı bilmesinin zorunluluğunun akıl yönüne gelince, orada hiçbir orijinallik yoktur. Fuzûlî bu konuda Mu'tezileci ve Cehmîyeci görünür; onların mutlak akıl cılıklarını ve bu husustaki delillerini özetlemekten başka bir iş yapmaz; (28) daha çok orada mu'tezileci görünür. Şüphesiz düşüncesinin bütünlüğü içinde "Kalbci" ve "Gönülcü" olan Fuzûlî'nin daha mutedil bir akılcılık anlayışına sahip olan Eş'arîlik ve Mâturîdîlik dururken, böyle taban tabana zıt katı ve mutlak bir akılcılığı, Allah'ı akılla bilme konusunda delil olarak zikretmesini anlamak güçtür. Belki bu, Fuzûlî'nin kalb ve gönül kadar akıl ve mantığa da önem verdiğini göstermek istemesindedir.

İster Allah'ı akılla, isterse nakille bilelim, Fuzûlî'ye göre şu bir gerçektir ki biz Allah'ı hakkiyle ve tam olarak bilemeyiz. Bu konuda O, şöyle der:

"Ey Sıfâtunda hîre her mudrik,
Mâ-'arafnâka hakka ma'rifetik." (29)

Sebebi, bizim bilgimizin Allah'ın bilgisine kıyasla bir hiç, halbuki O'nun bilgisinin çok geniş ve sonsuz olmasıdır. "Ey Tanrı, Senin ilmin bizim dilimizi bağhyor, Sen'den birşey isteyemiyoruz. Çünkü Sen bizim hâlimizi biliyorsun, söylemeye ne hâcet...?" (30) sözü bunu ne güzel ifade eder. Diğer taraftan Fuzûlî, Allah'ın gerçek mânâsı ile bilinmeyeceğini "Bilgi ancak ta'rif ve tanımla-

mak ile düşünülebilir, tarif ve tanımdan ikisi de tanımlanan ve tarif edilende bir bileşikliği gerektirir, halbuki Allah, basittir." Yani "Allah, cüzlerden mürekkep olmayıp, mücerred ve soyuttur" diyenlerin düşüncelerine katılarak da işaret eder. (31) Çünkü bilgi dediğimiz şey bizzat, eşyadan elde ettiğimiz subjektif veya objektif soyutlamalardır.

Bizi, bilinmesi için yaratan Allah, bizzat Kendisi Mutlak âlim ve bilgindir. O, herşeyi bilir. Fuzûlî, Allah kendini Kur'ân'da âlim olmakla ve ilimle vasıflandırdığı için, Allah için ârif değil, Âlim'dir der ve Allah için âriflik sıfatının kullanılmasını doğru bulmaz. (32) Ne varki Fuzûlî, yer yer Allah için de "Ma'rifet sahibidir", tabirini kullanır. (33)

Biz, Âlim olan Allah'ı ve eşyayı akıl ve nakil yolu ile kudret, kuvvet ve kabiliyetlerimizin elverdiği ölçüde bilebildiğimiz kadar bilebiliyoruz. Acaba O, biz mahlûkatı nasıl bilir? O, mahlûkatı genel prensipleri veya külliliği bilir de, özel prensiplerini veya cüz'iliği bilmez mi? Veya cüz'iyâtı külliyât vasıtası ile mi bilir? İslâm kelâm ve felsefesinde bu konular çok tartışılmıştır.

(28) Bkz. Fuzûlî, Matla'al-İ'tikâd, s. 8.

(29) Fuzûlî; Beng ü Bâde, Hazırlayan: Kemâl Edip Kürkçüoğlu, M.E.B., İst. 1950, s. 1.

(30) Fuzûlî; Farsça Dîvan, 3/1, s. 11.

(31) Fuzûlî; Matla' al-İ'tikâd, s. 49.

(32) Bkz. Fuzûlî; a.g.e., s. 6.

(33) Örneğin bkz. Fuzûlî; Rind ü Zâhid, s. 20-21.

Fârâbî ve İbn-i Sînâ, "Allah'ın cüz'iyâtı bilmediğini," veya İbn-i Sînâ'da olduğu gibi "cüz'iyatı özel bir şekilde değil de küllî bir şekilde bilebileceğini" söylemişlerdir. Bu görüş, İslâm'ın ruhuna ve Kur'an âyetlerine aykırıdır. Bilindiği gibi, Ehl-i Sünnet Kelâmcılarından Gazâlî'nin onlar için yönelttiği önemli tenkitlerden birisi de bu konuyla ilgilidir.

Fuzûlî bu konuda ne düşünür onu görelim. O, Allah'ın cüz'ileri küllîlerle birlikte ve cüz'ileri bir bir

ayrı olarak bilmeye ve idrâk etmeye ihtiyaç duymaksızın bir def'ada bilir der. Aksi halde, Allah'ın "Mutlak Âlim" olmasının sebebi anlaşılmaz.⁽³⁴⁾

Buradan şu netice çıkar ki, küll'in ilmi cüz'in ilminden tamamen başka değil, aralarında daima bir ilgi vardır; aralarındaki bazı farklar küll'in cüz'e olan farkı gibi, birbirlerine kı-

yastandıklarında vardır; halbuki her ikisi de Allah'ın ilmine kıyaslandıklarında her ikisi de aynı şeydir; gerçekte bir fark yoktur? denebilir.

Fuzûlî, ilim ve Allah'ı bilmek konusunda yeni ve orijinal bir fikre sahip değildir. Daha çok bir mutasavvıf tavrı için de olan Fuzûlî, bilgi elde etmede ve Allah'ı bilmede akla aşırı derecede önem vermekle, genelde mutasavvıfların bu konudaki görüşlerine ters düşer. Fakat bu konuda kendi fikirleri arasında da çelişki vardır. İlmî ma'rifetten üstün saymakla da yine mutasavvıflardan ayırır. Eserlerinden, Tasavvuf ve Edebiyat'ın dışında geniş bir felsefe Kelâm kültürüne sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çoğu Osmanlı düşünürü gibi, Fuzûlî eklektisizimden kurtulamamıştır.

(34) Fuzûlî; Matla' al-İ'tikâd, s. 6.